

नेपालको समृद्धि-सूत्र

कामलाई पुग्ने, सम्मान गर्ने, श्रमको उचित मूल्य लिनेदिने जापानी परिपाटी बसाल्न सके समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीको सपना साकार

डा. डमरुबल्लभ पौडेल

अमेरिका र चीनपछि विश्वमा सबैभन्दा ठूलो जापानी अर्थतन्त्र हो। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको तथ्यांकअनुसार जापानको सन् २०१७ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादन ४.९ ट्रिलियन डलर छ। विश्वका अन्य देशको तुलनामा आकारको हिसाबले जापान ६१ औं ठूलो मुलुक हो। जापानको जनसंख्या १२ करोड ७४ लाख रहेको छ र जनसंख्याको हिसाबले जापान एघारौं ठूलो मुलुक हो। समृद्धिको शिखरमा पुगेको यो मुलुकले यत्तिकै आर्थिक विकास गरेको अवश्य होइन। जापानको अनुभवबाट सिक्नु नेपालको समृद्धिका लागि महत्त्वपूर्ण छ।

दोस्रो विश्वयुद्ध र जापानी समृद्धिको सुरुवात

विख्यात अर्थशास्त्री तथा टोकियो विश्वविद्यालयका प्राध्यापक ताकातोसी इतो (२००१) का अनुसार जापानी साम्राज्य तेह्रौं शताब्दीको सामन्तवादबाट क्रमशः सत्रौं शताब्दीमा तोकुगावा सोगुनेट (एदो काल) मा प्रवेश गर्‍यो। यस कालमा डाइम्यो (स्थानीय सामन्त) को शासन थियो। नेपालको राणाशासनमा जस्तै राजालाई शक्तिहीन बनाएर तोकुगावा परिवारका १५ शासकहरूले सन् १६०३ देखि २६४ वर्षसम्म पारिवारिक निरंकुश शासन गरे।

सन् १८६८ मा मेइजी सम्राटले तोकुगावा सोगुनेटलाई प्रतिस्थापन गरेपछि जापानमा आधुनिक युगको सुरुवात भयो। सन् १८८५ मा नागरिक सरकार बन्यो र सन् १८८९ मा मेइजी संविधान लागू भई त्यसको एक वर्षपछि पहिलो संसदको निर्वाचन सम्पन्न भयो। दोस्रो विश्वयुद्धताका नेपालजस्तै अवस्थामा रहेको जापानमा दोस्रो विश्वयुद्धपछि तीव्र आर्थिक वृद्धि भयो।

सन् १९५० देखि सन् १९७३ सम्म १० प्रतिशतले वृद्धि भएको जापानको अर्थतन्त्र सात वर्षमै दुगुना हुँदै गयो। उत्पादनका साधनको कुशल उपयोगका कारण नै यो वृद्धि सम्भव भएको थियो। प्रविधिको विकाससँगै कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व बढ्नुका साथै कृषिमा बढी भएको श्रमशक्ति औद्योगिक क्षेत्रतर्फ आकर्षित भयो। साधारण वस्तुहरू उत्पादन गर्ने उद्योगबाट क्रमशः उच्च प्रविधियुक्त वस्तुहरू उत्पादन गर्ने उद्योगहरू स्थापना गरिए। कालान्तरमा प्रख्यात जापानी ब्राण्डहरूको विकास भयो। उत्पादनमा सुधार गर्नुका साथै अन्वेषण र नव प्रवर्तनमा पनि लगानी बढाउँदै लगियो।

क्रमिक सुधार गर्दै लैजाने 'खाइजेन' सिद्धान्त र 'सम्पूर्ण गुणस्तर व्यवस्थापन' जस्ता व्यवस्थापनका विश्वविख्यात सिद्धान्त पनि जापानमै विकास गरिए। यी सिद्धान्तको विकाससँगै जापानी उत्पादनको गुणस्तर उच्च बन्दै गयो। यसबाट जापानमा उत्पादित सामानले विश्वमै प्रतिष्ठा आर्जन गर्‍यो र विश्व बजारमा ठूलो माग सिर्जना गर्‍यो। विश्व बजारमा ठूलो उपस्थितिसँगै जापानले आयात प्रतिस्थापन मात्र नभएर उच्च गुणस्तरका ब्राण्डेड वस्तुहरू निर्यात गर्ने मुलुकको रूपमा ख्याति कमायो।

जापानी अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको ठूलो योगदान छ।

समृद्धिको एजेन्डालाई सफल बनाउन विकसित मुलुकमा नेपालीले आर्जन गरेका ज्ञान, सीप, प्रविधि र पुँजी नेपाली परिवेशमा उपयोग गर्न 'ब्रेन गेन' नीतिसमेत अवलम्बन गर्नुपर्ने बेला आएको छ।

शिक्षा, स्वास्थ्य, सिँचाई, यातायातजस्ता पूर्वाधारका क्षेत्रहरूमा भने सरकारले लगानी गरेको छ। कुर्टिस एन्डरसन (२००२) का अनुसार सरकारले अर्थतन्त्रमा योजनाबद्ध ढंगले लगानी गर्नुका साथै खुला बजारलाई समेत प्रवर्द्धन गरेकाले जापानी अर्थतन्त्रलाई 'प्लान ओरिएन्टेड मार्केट इकोनोमी' पनि भनिन्छ।

जापानको आर्थिक समृद्धिको कारण

पहिलो कारण हो- नीतिगत तथा संस्थागत सुधार। दोस्रो विश्वयुद्धमा एलाइड पावर्सको जितसँगै जर्मनी र जापानलगायत एक्सिस पावरको हार भयो। एक्काईस लाखभन्दा बढी जापानीहरूले युद्धमा ज्यान गुमाए, लाखौं घाइते भए। जापानी अर्थतन्त्र तहसनहस भयो। सामुराई घमण्डले घुँडा टेक्यो र अमेरिकाले जापान अकुपाई गर्‍यो। यस अवधिमा जापानको शासन सञ्चालन गरेका सुप्रिम कमान्डर अफ एलाइड पावर्सका प्रमुख जनरल डग्लस म्याकार्थरले भूमिसुधार लागू गरे।

विश्वमै सबैभन्दा सफल मानिएको यस भूमिसुधारले जमिनदारी मात्र उन्मूलन गरेन, जोताहालाई जमिनको मालिक र जमिनदारलाई उद्योगपति पनि बनायो। उद्योगको विकाससँगै श्रमशक्तिको सम्मान गर्ने परिपाटी बसाइयो। उत्पादनका साधनको गुणस्तर बढाउन भूमि, पुँजी र श्रमलाई सकारात्मक प्रभाव पार्ने नीतिहरूमा

सुधार गरियो। यसैगरी पुराना संस्थाहरूलाई नयाँले प्रतिस्थापित गरी जापानी संस्कार र आत्मा नमर्ने गरी संस्थागत सुधार गरियो।

दोस्रो कारण हो- सामाजिक संरचना। एउटै खालको संस्कृति भएको सजातीय समाजका कारण जापानमा सामाजिक द्वन्द्व कम छ। परम्परागत जापानमा जाति प्रथा नभएको होइन। सामुराई, किसान, व्यापारी, बुराकुमिन र अमानवजस्ता जातीय तहका पिरामिडहरू भत्काएर छुवाछूतरीहित समाज निर्माण गर्ने कार्य जापानले सयौं वर्ष पहिले सम्पन्न गर्‍यो। यसले सामाजिक भेदभावको अन्त्य गर्‍यो। जातजातिका नाममा विवाद र द्वन्द्व हुने अवस्था जापानमा रहेन।

तेस्रो कारण हो- उच्च तहको मानव पुँजीको विकास। प्रविधिमा आधारित उच्च सीपयुक्त मानव पुँजीका कारण मात्र जापानको विकास सम्भव भएको हो। जापानमा खनिज पदार्थ र प्राकृतिक स्रोतको अभाव भए पनि उच्चस्तरीय मानव पुँजी निर्माण गरी 'ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्र' बनाउन गुणस्तरीय मानव स्रोतको ठूलो भूमिका छ।

उत्पादनका साधनका रूपमा लिइने भूमि, पुँजी र श्रममध्ये श्रमशक्ति मात्र सक्रिय साधन हो। श्रम मानव स्रोतबाट प्राप्त हुन्छ। उपयोग गर्न नसकिए श्रमशक्ति सञ्चय नभई खेर जान्छ। यसले उत्पादनशीलतामा कमी ल्याई देशको विकासलाई पछाडि धकेल्छ। जापानीहरूले श्रमशक्तिलाई कहिल्यै खेर जान दिएनन्। मानवस्रोतको महत्त्व बुझेका कारण जापान समृद्धिको शिखरमा पुगेको हो।

चौथो कारण हो- पश्चिमी सिकाइ जापानी आत्मा। दोस्रो विश्वयुद्धको समाप्तिपछि जापानीहरूले आत्मसमीक्षा गरे। जापानलाई विनम्रताले मात्र अगाडि बढ्न सहज हुने विश्लेषण गरियो। स्कुल तहदेखि अनुशासन, अरूको सम्मान, आत्मालोचना, कडा मेहनत र लगनशीलता सिकाइयो। अरूबाट राम्रा कुरा सिक्ने संस्कार बसाइयो।

'जापानिज स्पिरिट, वेस्टर्न लर्निङ' वा 'इस्टर्न इथिक्स, वेस्टर्न टेक्नोलोजी' भन्ने नारा नै बनाइयो। पश्चिमाहरू धेरै कुरामा अगाडि भएको विश्लेषण गरी उनीहरूबाट उच्च ज्ञान र सीप सिक्न जापानीहरूलाई अमेरिका पठाइयो। जापानीहरूले पश्चिमी राष्ट्रहरूबाट सिकेका कुरालाई जापानी परिप्रेक्ष्यमा लागू गर्न सफल भए, जुन जापानका लागि वरदान साबित भयो।

पाँचौं कारण हो- जापानको आर्थिक राष्ट्रियता। जापानले नयाँ उद्योगहरूको संरक्षण, निर्यात प्रवर्द्धन, स्वदेशी वस्तुको प्रयोग, राज्यले उपलब्ध भएसम्म स्वदेशी उत्पादन मात्र खरिद गर्ने, अनुदानको माध्यमबाट उद्योगलाई प्रोत्साहन दिनेजस्ता आर्थिक नीति अवलम्बन गर्‍यो। यस्ता नीतिका कारण नै जापानी अर्थतन्त्रले ठूलो फट्को मायो। उदारवादी आर्थिक प्रणाली अवलम्बन गरेको जापानले कृषि उपजलाई संरक्षण गर्ने नीति लिएको छ। जापानले आर्थिक राष्ट्रवादलाई उदारवादी प्रणालीको विरोधी नभई सहयोगी नीतिको रूपमा प्रयोग गरेको छ।

छैटौं कारण हो- उत्तराधिकार कर (इनहेरिटेन्स ट्याक्स)। जापानमा उत्तराधिकार कर लगाउने गरिएको छ। यस करको दर सन् २०१७ का लागि सम्पत्तिको परिमाणका आधारमा १० प्रतिशतदेखि ५५ प्रतिशतसम्म तोकिएको छ। पैत्रिक सम्पत्तिमा ठूलो कर लाग्ने भएकाले बाबुबाजेको सम्पत्तिमा भरपर्ने, सन्ततिका लागि जसरी पनि कमाउनुपर्ने तथा आफ्ना लागि कसैले गरिदेला भन्ने अवस्था नरहँदा श्रमशक्ति निष्क्रिय बस्ने स्थिति रहेन। श्रमशक्तिको भरपूर सदुपयोग भएकाले अर्थतन्त्रको विस्तारका लागि महत्त्वपूर्ण आधार तयार भयो। जापानीहरूलाई स्वावलम्बी बन्नसमेत यसले मद्दत गर्‍यो।

नेपालले सिक्नुपर्ने पाठ

विश्वयुद्धले मात्र होइन, भूकम्प र चुनामीले समेत थिलथिलो बनाएको जापानको समृद्धिमा नागरिकहरूको आत्मविश्वास, उच्च मनोबल, तीव्र इच्छाशक्ति, उद्यमशीलता, श्रम र पसिनाको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ। साथै जापानीहरूको देशप्रतिको प्रतिबद्धता, कामप्रतिको लगनशीलता, कार्यप्रक्रियामा व्यावसायिकता र व्यक्तिगत तवरमा इमानदारी नै जापानको समृद्धिका मूल कारण हुन्। कामलाई पुग्ने, सबैखाले कामको सम्मान गर्ने, श्रमको उचित मूल्य लिन र दिन जानेका कारण जापानमा श्रमको अवसर लागत उच्च छ। यसले रोजगारको समस्या हल गरेको छ। बचतलाई लगानी गर्ने र लगानीले रोजगार सृजना तथा गुणक प्रभाव पार्ने कारण जापान समृद्ध भएको हो। जापानका यी अभ्यास नेपालले सिक्नुपर्छ।

'समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली' दृष्टिकोण लिएको परिप्रेक्ष्यमा हालै मात्र सरकारले नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान स्थापना गरी त्यसलाई मुलुकको 'थिंक ट्यांक' बनाउने निर्णय गरेको छ। जुन 'तथ्यमा आधारित व्यावहारिक नीति' बनाउने सन्दर्भमा अत्यन्त सहायनीय पनि छ। समृद्धिको एजेन्डालाई सफल बनाउन विकसित मुलुकमा नेपालीले आर्जन गरेको ज्ञान, सीप, प्रविधि र पुँजी नेपाली परिवेशमा उपयोग गर्न 'ब्रेन गेन' नीतिसमेत अवलम्बन गर्नुपर्ने बेला आएको छ। साथै मानव स्रोतको सही उपयोग गरी लगनशीलता, धैर्य, इमानदारी, विनयशीलता, स्वावलम्बन, देशप्रेम, राष्ट्रिय एकता र कठिन परिश्रम गर्ने संस्कृति जापानबाट नसिकिनुहुने गुणहरू हुन्।